

Το τέλος των αρχαίων Ελληνικών Πόλεων της Ανατολής

Ο Ελληνικός και ο Ελληνιστικός κόσμος της Αρχαιότητας ήταν στηριγμένος στην ύπαρξη και την λειτουργία των πόλεων. Οι Ελληνιστικές πόλεις ήταν ανοιχτά αστικά συγκροτήματα με προκαθορισμένα ρυμοτομικά χαρακτηριστικά και συγκεκριμένα κτιριακά σημεία αναφοράς τα οποία ήταν αναπόσπαστα κομμάτια της. Έτσι λοιπόν κτιριακά συγκροτήματα όπως Αγορά, θέατρα, λουτρά, Βασιλικές, μνημειώδη δημόσια κτήρια, στοές, φαρδιοί δρόμοι με Ιπποδάμεια ρυμοτομία βρίσκονταν σε κάθε πόλη του ευρύτερου Ελληνικού κόσμου και λαμβάνονταν ως δεδομένα. Οι τελευταίες πόλεις του Ελληνιστικού κόσμου θα εξαφανιστούν στις αρχές του 7^{ου} αιώνα μ.Χ παραχωρώντας την θέση τους σε Μεσαιωνικού τύπου περιτειχισμένες πόλεις-οχυρά που λίγα έχουν να θυμίζουν το ένδοξο τους παρελθόν. Οι παράγοντες που οδήγησαν στην καταστροφή ή μεταλλαγή των Κλασικών πόλεων οφείλονται τόσο σε ενδογενείς παράγοντες όσο και σε εξωγενείς.

Οι ενδογενείς παράγοντες έχουν να κάνουν κυρίως με τις πολιτικές και οικονομικές αλλαγές που συνέβησαν στο πέρασμα των αιώνων, διαμορφώνοντας νέες συνθήκες και νέα δεδομένα. Οι αλλαγές αυτές δεν άλλαξαν την μορφή και τον σχεδιασμό των κλασικών πόλεων από την μία μέρα στην άλλη αλλά ήταν μία μακροχρόνια διαδικασία που κράτησε για αιώνες. Στην Ελληνιστική Ανατολή η λειτουργία των πόλεων παρέμεινε αμετάβλητη και αδιάκοπη μέχρι και τον 6^ο αιώνα μ.Χ και για αυτό αποτελούν ένα καλό παράδειγμα για να ιχνηλατηθούν οι όποιες μακροχρόνιες μεταβολές. Οι Ελληνιστικές πόλεις ήταν άμεσα επηρεασμένες από τα Κλασικά πλεοδομικά πρότυπα αλλά δεν θα πρέπει να ξεχνούμε πως ο όλος σχεδιασμός τους αντανάκλουσε την καινούργια πολιτική πραγματικότητα των Μοναρχιών. Ως πολιτικοί και διοικητικοί θεσμοί έστεκαν ανάμεσα στην παραδοσιακή πόλη –κράτος και στην νέα συγκεντρωτική εξουσία του εκάστοτε βασιλέα. Ο βασιλέας είναι που οργανώνει και κατευθύνει την ανάπτυξη της ενώ η πολεοδομία είναι εξ αρχής ενιαία και εφαρμόζεται στηριγμένη πάνω σε Ευκλείδειες αμαθηματικές αρχές. Οι νέες πόλεις της Μέσης Ανατολής κατασκευάζονται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να είναι ικανές για σύντομη και μαζική εγκατάσταση εποίκων. Οι ορθογώνιες πολεοδομικές νησίδες αποτελούνται από ομοιόμορφες οικίες δίνοντας την αίσθηση της ισότητας – ομοιομορφίας μεταξύ των πολιτών. Από την πλευρά των βασιλέων οι νέες αυτές πόλεις αποτελούν το ιδανικότερο μέσο για προσωπική αυτοπροβολή, κολακευτικού μεγαλείου και επιδεικτικού πλούτου. Τα νεόδμητα αυτά οικιστικά συγκροτήματα ξεχνούν από υπερφορτωμένα μπαρόκ στοιχεία με μεγαλοπρεπή και πολύπλοκο εικονικό και ανεικονικό διάκοσμο. Το τεράστιο μεγεθός, τους σε σχέση με αυτό των παραδοσιακών αστικών οικισμών της κλασικής Ελλάδος, σε συνδιασμό με τις τρισδιάστατες μνημειώδεις διακοσμητικές παραστάσεις και την ορθογωνική τους πολεοδομία στέκονταν προπύργια του Ελληνισμού δημιουργώντας ένα κοσμοπολιτικό περιβάλλον και ενθαρύνοντας την ανάδυση μίας νέας υπερήφανης κοσμοπολίτικης αστικής τάξης. Παρά την πολιτική τους παρακμή και το χάσιμο της ανεξαρτησίας τους οι πόλεις αυτές θα ακμάσουν λόγω των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που δημιουργήθηκαν. Η νέες πόλεις απόλεσαν την πολιτική τους ανεξαρτησία αλλά έγιναν αναπόσπαστο τμήμα ενός μεγαλύτερου διοικητικού μηχανισμού που έφτασε στο απόγειο με την εμφάνιση της Ρωμαϊκής εξουσίας στην

Ανατολική Μεσόγειο. Παρά τις αλλαγές που επιτελέστηκαν σε πολιτικό και σε ρυμμοτομικό επίπεδο οι Ελληνίδες πόλεις συνέχισαν να προσφέρουν υψηλού επιπέδου παροχές και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στους κατοίκους της αλλά και σε διερχόμενους. Σταδιακά τα δημόσια κτηριακά τους συγκροτήματα που θεωρητικά προορίζονταν για την τόνωση μιας ζωντανής δημόσιας ζωής άρχισαν να χρησιμοποιούνται για παράλληλες εκδηλώσεις, πολλές φορές άσχετες με την αρχικό προορισμό κατασκευής τους. Από την στιγμή που ο Βασιλέας Μονάρχης επέβλεπε την πόλη από την οχυρωμένη του Ακρόπολη χτισμένη στο πιο ψηλό σημείο, η απολιτικοποίηση των δημόσιων κτηρίων ήταν θέμα χρόνου να συμβεί. Το Γυμνάσιον σταδιακά θα συγχωνευτεί με τα λουτρά και θα μετατραπεί σε χώρο αναψυχής, το Πρυτανείο θα αποκτήσει άκακη θρησκευτική έννοια π.χ Έφεσσος. Οι Αγορές επί Ρωμαιοκρατίας θα πάψουν να είναι ανοικτές και να αποτελούν το παντοδύναμο σύμβολο της πολιτικής ανεξαρτησίας και αυτοδιάθεσης. Πλέον θα σχεδιάζονται σε ορθογώνια βάση η περιφέρεια των οποίων θα περιβάλλεται από εμπορικές στοές περιορίζοντάς τον ρόλο τους σε τόπους απλής συνδιαλλαγής και οικονομίας στερημένες από πολιτικές προεκτάσεις μιάς και οι ανοιχτές πολιτικές συζητήσεις ολοένα και θα σπανίζουν.

Το σίγουρο είναι πως το 550 μ.Χ η εικόνα της Ελληνικής κλασικής πόλης στην Μ.Ασία και στην Συρία ήταν ακόμα ζωντανή. Ο Προκόπιος ο Καισαρεύς (500-565), στο έργο του «Περί κτισμάτων» αναφέρει πως ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός πρωτοστάτησε στο ξαναχτίσιμο της Αντιόχειας μετά την εισβολή των Περσών το 540 μ.Χ. Διέταξε την επιδιόρθωση των στοών, της Αγοράς, των σιντριβανιών, των υπονόμων, των καναλιών άρδευσης, των δρόμων, ενώ έχτισε θέατρα και λουτρά. Αν και οι αναφορές για τις διαστάσεις του οικοδομικού προγράμματος του Ιουστινιανού στην περιοχή της Συρίας δηλ. στις πόλεις Circesium, Sergiopolis (Rusafa), Palmyra, Cygthus χαρακτηρίζονται από υπερβολές οι αρχαιολογικές ανασκαφές επιβεβαιώνουν πως οι πόλεις της Συρίας διατηρούσαν ακόμα σε ένα βαθμό την Κλασική τους μορφή την εποχή εκείνη. Θα πρέπει να λεχθεί πως το τελευταίο θέατρο που χτίστηκε στην Συρία ήταν το θέατρο του Αυτοκράτορα Φιλίππου του Άραβα (204 – 249 μ.Χ) στην Φίλιππούπολη (Hawran) τρεις αιώνες πιο πριν. Στην βιογραφία του Συμεών γραμμένη από τον Επίσκοπο Λεόντειο της Κυπριακής Νεάπολης (7^{ος} αιώνας) η πόλη της Έμεσσας (Hims) περιγράφεται γεμάτη από αγορές, μπάνια, πορνεία, ταβέρνες, και ένα θέατρο το οποίο λειτουργούσε παρά το εν ενεργεία Χριστιανικό κατηγορητήριο. Το 502 ο Αυτοκράτορας Αναστάσιος Α΄ (491– 518) θα αναβάλλει τις ανοιξιάτικες εκδηλώσεις οι οποίες τελούνταν στο θέατρο της Έδεσσας μονάχα ύστερα από πιέσεις του Σύριου κληρικού Ιακώβου του Σαρούγκ (**Jacob of Sarug**, 451-521) με την δικαιολογία πως οι εκδηλώσεις αυτές αποτελούν Ελληνική ειδωλολατρία. Όπως και η Αντιόχεια έτσι και στις πόλεις της Ιερουσαλήμ, Απάμεας, Εφέσου, Σάρδεων υπήρχαν μεγάλες στοές κατά τον 6^ο αιώνα ενώ οι δρόμοι των Συριακών πόλεων (Palmyra, Gerasa) ήταν ακόμα φαρδιοί με το πλάτος να κυμαίνονταν μεταξύ 5,5 και 22 μέτρων ώστε να υπάρχει επαρκής χώρος για την κίνηση τροχήλατων μέσων και πεζών. Όμως παρόλο την εξωτερική ομοιότητα των πόλεων της Συρίας και της Μ.Ασίας ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά τους είχαν αρχίσει να αλλοιώνονται λόγω των οικονομικών και πολιτικών αλλαγών που επιδρούσαν πάνω τους με το πέρασμα των αιώνων. Τα μνημειακού τύπου δημόσια κτήρια, μεταξύ αυτών και οι παγανιστικοί Ναοί, είχαν παραμεληθεί και εγκαταλειφθεί στις καιρικές συνθήκες και στους σεισμούς και σταδιακά κατέρρεαν. Όπως είναι γνωστό η συντήρηση των αρχαίων Ελληνικών πόλεων βασίζονταν στις δωρεές των πλουσίων κατοίκων τους και στο αποθεματικό πλούτο των τοπικών βουλών. Μετά από κάθε καταστροφή η αποκατάσταση έρχονταν άμεσα, η ίδια η πόλη διατηρώντας ένα μεγάλο βαθμό ανεξαρτησίας και

αυτοδιοίκησης παρείχε η ίδια τα μέσα για την ανοικοδόμησης της μετά από κάθε φυσική καταστροφή ή επιδρομή. Οι τοπικοί πάτρωνες ακόμα και στα πρώτα Αυτοκρατορικά χρόνια διατηρούσαν αυτήν την παραδοσιακή αξία της «ευεργεσίας»/ «μεγαλοψυχίας» που απόρρεε από ένα πνεύμα αστικής υπερηφάνειας, συντηρώντας δημόσια κτήρια και επείγουσες ανάγκες. Όμως στην περίοδο της ύστερης Αρχαιότητας λόγω των ασταθών οικονομικών και στρατιωτικών συνθηκών αυτός ο παραδοσιακός θεσμός της ευεργεσίας άρχισε να φθίνει με αποτέλεσμα κανένας πλούσιος να μην θέλει να ξοδέψει την περιουσία του δημοσία δαπάνη. Στις αρχές του 6^{ου} αιώνα οι τοπικές Βουλές είχαν υπερκεραστεί από την συγκεντρωτική εξουσία των Αυτοκρατόρων και των επιτόπιων τοποπαρατηρητών τους και στην ουσία είχε πάψει η όποια δραστηριότητα τους. Έτσι, η ανέγερση ή η συντήρηση δημοσίων κτηρίων πέρασε στην εξουσιοδότηση του Αυτοκράτορα ο οποίος βρίσκονταν εκατοντάδες ή χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά και δεν μπορούσε να έχει άποψη των τοπικών αναγκών των πόλεων. Η ανοικοδόμηση δημοσίων κτηρίων γίνονταν όλο και πιο δύσκολη και πιο καθυστερημένα με αποτέλεσμα να καταστρέφονται ή να πέφτουν σε αχρηστία. Για την περίπτωση της Συρίας δεν υπάρχει άλλο τεκμηριωμένη οικοδομική Αυτοκρατορική δραστηριότητα μεγάλης κλίμακας πέρα από την περίπτωση της Αντιόχειας. Χαρακτηριστικό είναι πως ο Ιωάννης από την Έφεσο περιγράφει πως ο Πατριάρχης Αντιόχειας κατόρθωσε να αποσπάσει χρήματα από τον Αυτοκράτορα Μαυρίκιο (582-602) με σκοπό να επισκευάσει τον Ιππόδρομο και το θέατρο της πόλης. Οι Ελληνιστικές πόλεις, με την εμφάνιση των Χριστιανικών προσκυνημάτων αναγκάστηκαν να διαφοροποιήσουν την πολεοδομία τους και να προσαρμοστούν στις νέες θρησκευτικές ανάγκες που δημιούργησε η νέα «ιερή» τοπογραφία. Οι Χριστιανοί Αυτοκράτορες προτιμούσαν να διοχετεύουν την οικοδομική δραστηριότητα τους όχι στην ανόρθωση Παγανιστικών μνημείων αλλά στην οικοδόμηση επιβλητικών Χριστιανικών Ναών οι οποίοι πολλές φορές βρίσκονταν και έξω από τα όρια των πόλεων. Το χτίσιμο των Εκκλησιών συντέλεσε στην δημιουργία νέων «κέντρων» στο εσωτερικό των πόλεων, με συνέπεια τα παραδοσιακά παγανιστικά πολυσύγναστα σημεία να ατονήσουν ακόμα περισσότερο. Επίσης, Εκκλησίες που χτίστηκαν στα περίχωρα των πόλεων π.χ Εκκλησία Συμεών Στυλίτη στα Βορειοδυτικά της Αντιόχειας, ιερό Αγίας Θέκλας στην Κιλικία, ιερό Αγίου Σέργιου στην Resafa, ιερό Αγίου Λεοντείου στην Τρίπολη κλπ. επάνω σε σημεία μαρτυριών Χριστιανών Αγίων με τον καιρό μονοπώλησαν το ενδιαφέρον του πληθυσμού των πόλεων. Οι προσκυνητές αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το περιβάλλον της πόλεως με σκοπό να επισκεφτούν τα προσκυνήματα γεγονός που δημιούργησε μία μεγάλη τουριστική προσκυνηματική βιομηχανία. Γύρω από τις Εκκλησίες του αγρού σε πολλές περιπτώσεις δημιουργήθηκαν χωριά ή πόλεις οι οποίες φυσικά δεν ακολούθησαν κανέναν ολοκληρωμένο ρυμοτομικό κανόνα της Κλασικής Αρχαιότητας, ως μοναδικά Δημόσια κτήρια είχαν τα κτήρια της Εκκλησίας και το Επισκοπικό μέγαρο. Η σταδιακή εξαφάνιση των τροχήλατων μέσων μετά το 3^ο αιώνα προς όφελος της ιππήλατης μεταφοράς προϊόντων είχε αντίκτυπο στην συντήρηση των φαρδιών δρόμων οι οποίοι πλέον δεν χρειάζονταν να ήταν τόσο φαρδιοί. Πλέον, για την εξυπηρέτηση των εμπορικών σκοπών αρκούσαν δρόμοι συνολικού πλάτους 3-4 μέτρων, όσο δηλαδή να χωρούν σε πλάτος δύο τετράποδα που κινούνταν σε αντίθετη κατεύθυνση. Οι δρόμοι άρχισαν λοιπόν να καταλαμβάνονται περιστασιακά από κατοικίες όπως συνέβη και σε άλλα δημόσια κτήρια και κατασκευές. Οι Αγορές και τα Forum, με την αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία της Αυτοκρατορικής εξουσίας και το χάσιμο της έννοιας του ενεργού πολίτη, έπαψαν να λειτουργούν ως μέρος πολιτικών εξελίξεων και ουσιαστικά δεν εξυπηρετούσαν κανένα λειτουργικό ενεργό σκοπό. Η πολυδάπανη συντήρηση των

Αγορών έκανε πολύ δύσκολή την ανακατασκευή τους ενώ σε καμία περίπτωση δεν επιχειρήθηκε νέα οικοδόμηση Αγορών μετά από κάποιο χρονικό σημείο. Ο Ιππόδρομος απορρόφησε τις όποιες πολιτικές ενεργές λειτουργίες και για αυτό τον λόγω ο θεσμός του Ιπποδρόμου έσβησε τελευταίος. Τα Γυμνάσια και τα Θέατρα, μετά την επικράτηση των Χριστιανικών αρετών θα αχρηστευτούν και αυτά μιας και οι δημόσιες εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα εκεί π.χ αιματηρές θηριομαχίες, μονομαχίες κλπ και δεν μπορούσαν να ήταν συμβατές με την Χριστιανική αναίμακτη ηθική. Ήδη από την εποχή του Αυγούστου (1^{ος} αιώνας μ.Χ) τα Θέατρα είχαν ξεπέσει σε μέρη φθηνής διασκέδασης και αιματοβαμμένων παραστάσεων, ενώ τα Γυμνάσια μετά τον τρίτο αιώνα είχαν αποκτήσει κακή φήμη ως μέρη συγκέντρωσης τυχοδιωκτών και κακοποιών στοιχείων. Με την αποδόμηση της Κλασσικής κουλτούρας τα μέρη αυτά μεταμορφώνονταν σε τόπους βίας και ημιβαρβαρότητας ουσιαστικά από καιρό απομακρυσμένα από τις αρχικές τους μορφοπλαστικές λειτουργίες. Από τους χρόνους των πρώτων Βυζαντινών Αυτοκρατόρων (4^{ος} αιώνας και μετά) ήταν μέρη συγκέντρωσης αργόσχολων ενώ σε μεγάλο βαθμό οι άνθρωποι της εποχής είχαν λησμονήσει το πρότερο τους ανθρωπιστικό προορισμό. Οι ανοιχτοί χώροι των Γυμνασίων άρχισαν να καταλαμβάνονται με σπίτια, τα δομικά τους υλικά απόσπονταν περιστασιακά για να χρησιμεύσουν σε άλλες οικοδομικές δραστηριότητες π.χ τείχη κλπ. Οι εγκαταστάσεις των Θερμών μπάνιων περιορίστηκαν σε μέγεθος, έπαψαν εν μέρει να λειτουργούν ως τόποι κοινωνικής συναναστροφής και εξυπηρετούσαν μονάχα τους λειτουργικούς σκοπούς της καθαριότητας. Τα δημόσια μπάνια που χτίστηκαν στην Serzilla (χτισμένο το 473 μ.Χ) και Gerasa (περίπου το 450 μ.Χ) διέθεταν μονάχα μία είσοδο γεγονός που αποδεικνύει την ύπαρξη εισιτηρίου. Όταν ο Επίσκοπος Placcus της Gerasa έχτιζε τα νέα λουτρά δίπλα στο κεντρικό Καθεδρικό της πόλης τα δύο μεγάλα Ρωμαϊκά λουτρά του 2^{ου} αιώνα έπαψαν να λειτουργούν προφανώς λόγω ελλιπής χρηματοδότησης. Τα μπάνια του Placcus σηματοδότησαν μία νέα εποχή στην κατασκευή και στην λειτουργία των μπάνιων που υστερούσε κατά πολύ των προγενέστερων των. Άλλος παράγοντας αποδόμησης των πόλεων ήταν η μείωση του πληθυσμού τους λόγω επιδημιών π.χ πανώλης ή φυσικών καταστροφών π.χ σεισμών. Πολλές πόλεις δεν μπόρεσαν να επανακάμψουν ποτέ πληθυσμιακά και ερημώθηκαν όπως για παράδειγμα η Χαλκίδα (Qinnasrin), η Γέρασα (Jerash), η Απάμεια και η Βηρυτός. Απουσία κατοίκων δεν υπήρχε λόγος για οποιαδήποτε ανακατασκευή των υποδομών των πόλεων αυτών στην προηγούμενη κατάσταση τους.

Ο κυριότερος εξωγενής παράγοντας για την παρακμή του Κλασσικού τύπου πόλεων της Αρχαιότητας ήταν οι εκάστοτε πολεμικές συράξεις με ότι καταστροφικές συνέπειες συνεπάγονται για την οικονομία και την κοινωνία π.χ ερήμωση αγροτικής υπαίθρου, κατάρρευση χερσαίου εμπορίου, γενικευμένο κλίμα φόβου και απελπισίας. Στην Βορειοδυτική Ευρωπαϊκή ενδοχώρα, ο θεσμός των Ελληνικών πόλεων μεταφερόμενος εκεί από τους Ρωμαίους, δεν είχε βαθιές ρίζες. Η επακόλουθη κατάρρευση της Ρωμαϊκής άμυνας τον 3^ο μ.Χ αιώνα και οι συχνές βαρβαρικές καταστροφικές εισβολές οδήγησε στον πλήρη αφανισμό τους, όσες γλίτωσαν την αρχική ισοπέδωση μετατράπηκαν εξ' ανάγκης σε περιτειχισμένα οχυρά υπό τον φόβο της μόνιμης απειλής. Στην Βαλκανική Χερσόνησο το ράγισμα του αστικού ιστού και η μετατροπή των Ρωμαϊκών και Ελληνικών πόλεων σε καστροπολιτείες θα ολοκληρωθεί στα τέλη του 6 αιώνα. Διαδοχικά κύματα άτακτων εισβολέων θα σαρώσουν τα Βαλκάνια για 3 συνεχόμενους αιώνες, το 268 οι Γότθοι, μεταξύ 395-397 οι Βυσιγότθοι του Αλάριχου θα λεηλατήσουν τα Βαλκάνια και θα φτάσουν μέχρι την Πελοπόννησο καταστρέφοντας τις αρχαίες πόλεις των Θηβών, της Σπάρτης, της Ολυμπίας κλπ., το τελειωτικό χτύπημα θα το επιφέρουν οι ορδές των Ούννων του

Αττίλα (441-447) και οι λαφυραγωγικές επιδρομές των Οστρογόθων του Θεοδέριχου όπου και θα αποτελειώσουν ότι είχε γλιτώσει από τις προηγούμενες επιδρομές. Πολυπληθείς πόλεις της Βαλκανικής όπως η Σιγγηδόνα (Βελιγράδι), Ναϊσσός, Σίρμιο, Μαρκιανούπολη, Σαρδική δεν θα ξαναποκτήσουν ποτέ την αλλωτινή τους δόξα και ζωντάνια. Ότι απέμεινε από το αστικό περιβάλλον είναι πρόχειρες κατασκευές που μπορούν μονάχα να καλύπτουν τις βασικές και στοιχειώδεις ανάγκες των φοβισμένων κατοίκων. Αρχαία θέατρα, σχολές, υδραγωγεία, παλαίστρες, γυμνάσια θα εγκαταλειφθούν και θα ερημώσουν. Στο Ιλλυρικό και στην Θράκη καμμία αξιόλογη οικοδομική δραστηριότητα δεν θα καταγραφεί κατά τον 6^ο αιώνα. Το περίφημο οικοδομικό πρόγραμμα αναστύλωσης του Ιουστινιανού Α' (527-565) αφορά κυρίως επισκευές οχυρώσεων που αποσκοπούσαν την ενίσχυση του αμυντικού συστήματος των πόλεων κάτι που ενίσχυσε το οχυρό χαρακτήρα των αστικών κέντρων και επίσημα. Δεν θα πρέπει να λησμονούμε και τις φυσικές καταστροφές μεγάλου μεγέθους που έπληξαν τα Βαλκάνια. Οι μεγάλης κλίμακας σεισμοί του 518, 522 και 551 επιδύνωσαν ακόμα περισσότερο την αμυντική δυνατότητα της βόρειας συνοριογραμμής των Βαλκανίων. Συγκεκριμένα ο σεισμός του 518 κατέστρεψε 24 οχυρές πόλεις στην Δαρδανία αποδυναμώνοντας απελπιστικά την αμυντική γραμμή του Ιουστινιανού, ως συνέπεια οι κατά περιόδους επιδρομές στην Δαρδανία και στο Ιλλυρικό παρέλλησαν κάθε αστικό χαρακτήρα (civitates) των πόλεων οι οποίες αντικαταστάθηκαν από μικρά κάστρα, μονοπύργια, καστέλλα και ακροπόλεις (oppida, oppidula, vici murati, ragi murati, refugia). Σε αντίθεση με ότι συνέβει στο Δυτικό τμήμα, στο Ανατολικό κομμάτι της Αυτοκρατορίας οι αρχαίες πόλεις της Μ.Ασίας και της Συρίας συνέχισαν να ακμάζουν αφού για τουλάχιστον 3 αιώνες (από 3^ο μέχρι 6^ο αιώνα) δεν είχαν αντιμετωπίσει ολοκληρωτικές καταστροφικές επιδρομές ούτε από Πέρσες ούτε από Βαρβαρικά φύλλα του Βορρά. Οι βαρβαρικές επιδρομές από τον Βορρά ποτέ δεν κατάφεραν να περάσουν τα στενά του Βοσπόρου και να ξεχυθούν στα παράλια αλλά και στην ενδοχώρα της Μ.Ασίας. Η αρχή του τέλους όμως θα έρθει στα τέλη του 6^{ου} αιώνα πρώτα από τις εκτεταμένες Περσικές εισβολές και αμέσως μετά από τις σφοδρές και απροσδόκητες Αραβικές επιδρομές οι οποίες και θα διαρκήσουν μέχρι τον 9^ο αιώνα. Οι Βυζαντινοπερσικοί πόλεμοι του 7^{ου} αιώνα κράτησαν περίπου 25 χρόνια και σηματοδότησαν την αρχή του τέλους της Κλασικής πόλης στην ενοποιημένη περιοχή της Ανατολής. Οι Περσικές δυνάμεις κατέστρεψαν πολλές αρχαίες Ελληνικές και Ρωμαϊκές πόλεις οι οποίες δεν κατόρθωσαν να ανακάμψουν ποτέ ξανά. Σε αυτό συνέβαλλε ακόμα περισσότερο το λιγοστό διάστημα ειρήνευσης μέχρι την έναρξη των Αραβικών επιδρομών το 641, μία δεκαετία μόλις μετά το τέλος των Βυζαντινοπερσικών συρράξεων. Οι αρχαίες υποδομές καταστράφηκαν χωρίς να επιδιορθωθούν ποτέ ξανά λόγω αντίξοων οικονομικών συνθηκών, ενώ το κλίμα ανασφάλειας υπερκέρασε οποιαδήποτε αισθητική απαίτηση μετατρέποντας τις πόλεις σε μικρούς οικισμούς με στενούς δρόμους, στριμωγμένους μέσα σε ψηλούς αμυντικούς τοίχους. Το τέλος της τελευταίας φάσης του Κλασικού κόσμου πρέπει να θεωρείται ταυτόχρονο με το τέλος των Ελληνιστιών πόλεων της Μ.Ασίας και Συρίας. Οι νέες πόλεις-οχυρά που θα προκύψουν θα οργανωθούν γύρω από Χριστιανικούς πυρήνες π.χ κτίσμα Εκκλησίας ενώ ταυτόχρονα το αρχαίο παρελθόν των πόλεων θα λησμονηθεί. Στις πόλεις αυτές η έννοια της ανοιχτής πλατείας χάνει την ιδεολογική της αιτιολόγηση και η έννοια του δημόσιου χώρου θα αντικατασταθεί από τον περίβολο του Χριστιανικού ναού ή Μοναστηριακού συγκροτήματος. Η κοινωνική ζωή θα εκτιλύσσονταν γύρω από τα κτίσματα λατρείας, διότι κάθε άλλος δημόσιος χώρος δεν ήταν περιττός ως η απαραίτητος. Ο μνημειακός τους χαρακτήρας δεν θα επανέλθει ποτέ ξανά και θα χαρακτηρίζονται από απουσία συστηματικού

κεντρικού σχεδιασμού. Στενοί δαιδαλώδεις δρόμοι που οδηγούν σε αδιέξοδα, ασυνέχεις, κακοτεχνίες, μικρά σπίτια στριμωγμένα το ένα δίπλα στο άλλο θα είναι τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά των νέων αναδυόμενων πόλεων οι οποίες θα χτίζονται σε υψώματα και απότομες πλαγιές για στρατηγικούς λόγους καθιστώντας το πολεοδομικό ιστό ακόμα πιο πολύπλοκο. Οι πολυτελείς προσφερόμενες υπηρεσίες των πόλεων του παρελθόντος θα αποτελέσουν μακρινή ανάμνηση καθώς ο βασικός εξοπλισμός των οχυρωμένων πόλεων θα αποτελείται από ψηλά τείχη («η σωτεία κιβωτός»), αποθήκες δημητριακών (ωρείων) και δεξαμενές νερού (κινστερνών). Σε αυτό ακριβώς το χρονικό σημείο εντοπίζεται και το πέρασμα των πόλεων στην καθεαυτή Βυζαντινή τους περίοδο. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός των πόλεων θα προσδώσει ανεπαίσθητα και τον ατομοκεντρικό χαρακτήρα της Βυζαντινής κοινωνίας μετά τον 7^ο αιώνα.

Η πόλη της Άγκυρας θα πολιορκηθεί το 620 μ.Χ από τους Πέρσες, μέρος των αρχαίων τειχών της θα καταστραφούν όπως και τα μεγάλα λουτρά της πόλεως χτισμένα από τον Καρακαλλα (211 – 217) και αφιερωμένα στον Ασκληπιό. Τα λουτρά αυτά που ήταν σε χρήση κατά την διάρκεια όλης της ύστερης Αρχαιότητας θα περάσουν σε αχρηστία. Οι νομισματικές ενδείξεις μας πληροφορούν πως η ομαλή συνέχιση της νομισματικής ακολουθίας σταματά απότομα το έτος 615-616 και για από τους επόμενους δύομισι αιώνες μονάχα σύγχρονα 4 νομίσματα θα βρεθούν. Η νέα πόλη που θα προβάλλει μετά την Περσική επίθεση θα είναι Μεσαιωνική με ψηλούς πύργους και τείχη, χτισμένη σε μεγάλο βαθμό με υλικά της αρχαίας πόλης. Τα νέα τείχη πρέπει να αναγέρθηκαν από τον Κώνστα ΙΙ (641-668), σε μία περίοδο όπου η Μ.Ασία, μετά το τελεσίδικο χάσιμο της Συρίας και Αιγύπτου από τους Άραβες, θα βρεθεί στο στόχαστρο μεγάλων διοικητικών και θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων.

Οι Σάρδεις καθ'όλην την ύστερη αρχαιότητα ευημερούσε ως εμπορική, πνευματική και ως στρατιωτική έδρα. Τον 4^ο και 5^ο αιώνα πολλά ήταν τα δημόσια κτήρια που ανακατασκευάστηκαν. Το σύμπλεγμα του Γυμνασίου επισκευάζονταν τακτικά και παρέμεινε ενεργό μέχρι τον 6^ο αιώνα. Αντίθετα ο ναός της Αρτέμιδος είχε εγκαταλειφθεί. Το μήκος της πόλης στον άξονα Δύσης-Ανατολής είχε μήκος δύο χιλιόμετρα. Και εδώ η νομισματική ακολουθία σταματά απότομα το έτος 615-616 για να ξαναρχίσει με τα νομίσματα του Κώνστα ΙΙ. Αρχαιολογικές σκαπάνες βεβαιώνουν πως στις αρχές του 7^{ου} αιώνα καταστροφές συνέβησαν στην πόλη, τα στρώματα στάχτης στην περιοχή του Γυμνασίου μαρτυρούν εκτεταμένο εμπρησμό. Γενικά μέρος της πόλης καταστράφηκε και πολλά μέρη της εγκαταλείφθηκαν. Επίσης κρυμμένοι θησαυροί στο έδαφος από φοβισμένους κατοίκους μαρτυρούν την επείγουσα κατάσταση της περιόδου. Η πόλη θα χτιστεί το 660 πάνω στα ερείπια της παλιάς, δεν έγινε καμία προσπάθεια ανασύλωσης του Γυμνασίου αλλά αντίθετα τα μέρη του χρησιμοποιήθηκαν ως δομικά υλικά. Στην Ακρόπολη της πόλης χτίστηκε ένα φρούριο γύρω από το οποίο μία ολιγάριθμη κοινότητα αποτελούμενη από επιζώντες της Περσικής επιδρομής αναπτύχθηκε.

Η πόλη της Εφέσου πρέπει να δέχθηκε εφήμερη Περσική επίθεση. Η πόλη αυτή ευημερούσε σε όλη την ύστερη περίοδο, από την εποχή του Διοκλητιανού μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού αναπλάθονταν και επιδιορθώνονταν. Ξανά και εδώ η νομισματική συνέχεια τερματίζει απότομα το έτος 614. Σπίτια κάηκαν και ποτέ δεν επιδιορθώθηκαν, ενώ το κεντρικό σημείο της πόλεως παρέμεινε έξω από τα νέα τείχη της πόλεως και ποτέ δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε στα έτη που ακολούθησαν. Τα κτήρια της Άνω Αγοράς δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν μετά το 614 και έμειναν και αυτά έξω από τα τείχη. Η νέα πόλη αποτραβήχτηκε προς τα Δυτικά και περιορίστηκε στην

περιοχή πλησίον του λιμανιού. Η άποψη πως ένας σεισμός ευθύνεται για όλες αυτές τις αλλαγές παρουσιάζει πολλά ιστορικά κενά.

Η πόλη της Αφροδισιάδος στην Καρία, είχε παρόμοια μοίρα. Το θέατρο της πόλης μετατράπηκε σε οχυρό και ένας μικρός οικισμός αναπτύχθηκε μέσα σε αυτό. Νομισματική συνέχεια έχει διαπιστωθεί μέχρι το 614 και ξεκινάει το 625. Λόγω έλλειψης ανασκαπτικών ευρημάτων δεν είμαστε σε θέση να βεβαιώσουμε αν αποκλειστικά οι Περσικές επιδρομές ήταν αυτές που προκάλεσαν την απότομη παρακμή της πόλεως.

Οι πόλη της Καισαρείας θα πολιορκηθεί από τους Πέρσες και τελικά θα παραδοθεί στις φλόγες κατά την αποχώρησή τους το 612. Το 614 θα καταστραφεί η Ιερουσαλήμ, ο οικισμός Alisar θα ερημωθεί το 617, το 622 οι Πέρσες θα καταλάβουν την πόλη της Ρόδου κλπ.

Η πόλη Άσσος, νότια της Τρωάδας θα μετατραπεί σε κάστρο αφήνοντας έξω από τα τείχη της μεγάλο μέρος της πόλης. Τα νομίσματα σταματούν το 612-613 ενώ το επόμενο που θα βρεθεί θα ανήκει στην περίοδο διακυβέρνησης του Ρωμανού IV (1067-1071).

Η πόλη της Περγάμου θα πέσει σε παρακμή από τον 3^ο μ.Χ αιώνα και στην εποχή του Κώνστα II θα βρίσκεται περιορισμένη στην Ακρόπολη της πόλης η οποία θα έχει πάρει την μορφή κάστρου. Δεν υπάρχουν αρχαιολογικές ενδείξεις για Περσική επιδρομή στην πόλη αυτή. Σε αντίθεση, οι πόλεις της Σμύρνης, της Αττάλειας και της Νίκαιας δεν θα επηρεαστούν από τους Βυζαντινοπερσικούς πολέμους, όπως επίσης και οι πόλεις του Βορρά, της Τραπεζούντας.

Η κατάσταση θα επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο από τις επιδρομές οι οποίες θα λαμβάνουν ακατάπαυστα χώρα για πάνω από δύο αιώνες (7^{ος} -9^{ος} αιώνας). Πολυάριθμες πόλεις της Ανατολίας και γενικότερα της Μ.Ασίας θα δεχθούν καταστροφική επίθεση οι οποίες σε συνδυασμό με το ξέσπασμα της Εικονομαχίας θα αναγκάσουν την Βυζαντινή κοινωνία να εισέλθει στην σκοτεινή της περίοδο. Σύμφωνα με τα Αραβικά αρχεία μεταξύ ενός διαστήματος δύο αιώνων οι Βυζαντινές πόλεις που δέχθηκαν επίθεση τουλάχιστον για μία φορά ξεπερνούν τις δεκαπέντε, μεταξύ αυτών οι πόλεις της Αμάσειας, του Ικονίου, της Καισαρείας, της Νύσσας, της Νικομήδειας, της Λαοδικείας, του Κυζικού, της Ηράκλεια της Καππαδοκίας, της Αντιόχειας της Πισιδίας, του Αμορίου, της Άγκυρας, της Αβύδου, της Λαοδικείας της Κατακεκαυμένης, της Σύνναδα της Φρυγίας, της Τεμπάσα της Λυκαονίας κλπ. Συγκεκριμένα το Αμόριον πριν καταστραφεί για τελευταία φορά από τους Άραβες το 838 υπολογίζεται πως απαρτίζονταν από 40.000 κατοίκους. Ο Άραβας γεωγράφος και χρονογράφος Mohammed Abul-Kassem ibn Hawqal από την Νίσιβη διασχίζοντας της Μ.Ασία στα μέσα του 10^{ου} αιώνα (943-969) αναφέρει στο έργο του *Surat al-Ardh* πως παρόλο την μεγάλη έκταση της Αυτοκρατορίας οι πλούσιες πόλεις είναι ολιγάριθμες και πως το μεγαλύτερο μέρος τους έχει χτιστεί πάνω σε βουνά και πως περιτριγυρίζονται από κάστρα και οχυρά. Αναφέρει ακόμα και την εντύπωση που του προκάλεσαν οι πόλεις των τρωγλοδυτών οι κάτοικοι των οποίων διέμεναν σε υπέργειες ή υπόγειες πολιτείες σκαλισμένες μέσα σε μαλακούς βράχους για να προφυλάσσονταν από τους εχθρούς. Πολλές ήταν βέβαια οι πόλεις-κάστρα που ξαναχτίστηκαν μετά από Αραβικές επιδρομές και παρουσίασαν μία σχετική ευμάρεια και αύξηση πληθυσμού όπως η Άγκυρα (μεταξύ 858-859) από τον Μιχαήλ Γ, η Αττάλεια, η Έφεσος, η Σμύρνη, η Νίκαια (πάλι από τον Μιχαήλ Γ), η Τραπεζούντα, η Προύσα και η Ηράκλεια του Πόντου. Συνεπώς το αποτέλεσμα τριών αιώνων αδιάκοπων επιδρομών στην Μ.Ασία σε συνδυασμό και με τις επιδημίες πανούκλας

στο διάστημα αυτό είχαν σαν αποτέλεσμα εκτός από την μείωση του ενεργού πληθυσμού και οικονομίας και την ραγδαία κατάρρευση της αστικής ζωής όπως αυτή είχε αναπτυχθεί μέχρι και τον 6^ο μ.Χ αιώνα. Πληθυσμιακή άνοδος θα αρχίσει να παρουσιάζεται κατά το δεύτερο μισό του ένατου αιώνα και ύστερα όταν η Ανατολία θα γίνει η καρδιά της Αυτοκρατορίας και η βασική πηγή άντλησης στρατιωτών. Το επόμενο πλήγμα στο αστικό πλέγμα της Μ.Ασίας θα επέλθει ξανά στα τέλη του 11^{ου} αιώνα ως άμεσο αποτέλεσμα της σταδιακής μετακίνησης τουρκομάνων νομάδων σε όλη την επικράτεια της Ανατολίας κατά τους επόμενους τρεις αιώνες. Στην αποσύνθεση της αστικής ζωής εν μέρει συνέδραμαν και εσωτερικοί παράγοντες με κυριότερους την κατάρρευση του Φεουδαρχικού συστήματος των θεμάτων, τις μετακινήσεις των πληθυσμών του 10^{ου} αιώνα ως μέρος της Αυτοκρατορικής πολιτικής και τέλος η μη ολοκληρωτική ενσωμάτωση των πληθυσμών που άνηκαν στις νεοαποκτηθέντες περιοχές. Στην εποχή του Αλέξιου Ι Κομνηνού (1081-1118) σχεδόν όλη η Ανατολία βρίσκονταν στα χέρια των Τουρκομάνων και πόλεις όπως η Έφεσος, η Κυζικός, η Σμύρνη, οι Κλαζομεναί θεωρούνταν οριστικά χαμένες. Παροδικές ανακαταλήψεις πόλεων από τους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες δεν έφεραν παρά εφήμερα αποτελέσματα. Οι νομάδες καταδίκασαν σε αφανισμό κάθε αστική δραστηριότητα στις περιοχές που εγκαθίσταντο με τα κοπάδια και τις σκηνές τους. Τις πόλεις τις έβλεπαν μονάχα ως τόπους λαφυραγωγίας και θησαύρισης δηλ. ως τόπους στους οποίους μπορούσαν να βρουν χρυσάφι, πολύτιμα αγαθά και γυναίκες. Κάθε άνοιξη και καλοκαίρι διεξήγαγαν επιδρομές στις πόλεις οι οποίες σταματούσαν στην διάρκεια του χειμώνα, μόλις λοιπόν μία πόλη εξαντλούνταν από τις επανωτές λαφυραγωγίες οι Τουρκομάνοι μετακινούνταν δυτικότερα προς εύρεση καινούργιων στόχων. Οι Βυζαντινές πόλεις και οι καλλιεργήσιμοι αγροί μετατρέπονταν σε νέους ανοιχτούς βοσκότοπους για τα κοπάδια που συντηρούσαν. Η καταστροφή των υποδομών των πόλεων (Εκκλησιών, Νοσοκομείων, Δημόσιων Κτηρίων, υδραγωγείων, αμυντικών τειχών) η παραμέληση της γεωργίας, οι μετακινήσεις Βυζαντινών πληθυσμών προς τα Δυτικά λόγω φόβου και οι σφαγές αμάχων για μία περίοδο τουλάχιστον 250 χρόνων επέφεραν την εξαφάνιση κάθε μορφής αστικής ανάπτυξης και οδήγησαν στην ραγδαία Ισλαμοποίηση και Νομαδοποίηση της Μ.Ασίας. Η αστική ζωή στην Μ.Ασία θα ξεκινήσει δειλά από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα όταν οι πλέον μόνιμα εγκατεστημένοι Τούρκοι πρίγκιπες θα προσπαθήσουν να να θεμελιώσουν Τουρκικές πόλεις και να προωθήσουν την γεωργική παραγωγή. Όλα αυτά βέβαια με την κινητοποίηση του ντόπιου πληθυσμού μίας και οι Τούρκοι δεν είχαν εμπειρία στο σχεδιασμό και ανοικοδόμηση μόνιμων οικισμών

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις μερικών Ελληνιστικών πόλεων της Συρίας οι οποίες πέρασαν υπό Αραβικό έλεγχο στα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Αρκετές πόλεις παρουσιάζουν συνεχή κατοίκηση χωρίς να έχει επηρεαστεί το βασικό τους πολεοδομικό σχέδιο το οποίο διατήρησε τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του και μετά την κατάκτηση. Εδώ παρατηρείται μία μακροχρόνια μεταβολή του περιβάλλοντος των πόλεων που θα διαρκέσει περίπου 4 αιώνες ωστόσο οι πόλεις αυτές να χάσουν και τα τελευταία Κλασσικά πολεοδομικά στοιχεία τον 11^ο αιώνα. Γενικά, οι πόλεις αυτές συνέχισαν την παραδοσιακή τους λειτουργία ως διοικητικά και θρησκευτικά κέντρα, τα μπάνια υιοθετήθηκαν γρήγορα από τους Μουσουλμάνους ενώ οι ιπποδρομίες και οι καμηλοδρομίες διεξάγονταν μέσα στους Ιπποδρόμους. Αντίθετα, τα θέατρα όπως ήταν αναμενόμενο δεν συγκίνησαν τους κατακτητές και εγκαταλείφθηκαν ολοκληρωτικά. Τα μικρά Βυζαντινά θερμά μπάνια της Γέρασα και της Serjilla θα αποτελέσουν τους προδρόμους των Ισλαμικών μπάνιων, για παράδειγμα τα ιδιωτικά Ισλαμικά μπάνια του Qusayr Amra και Khirbat Mafjar και το δημόσιο μπάνιο Qasr al-Hayr al-Shargi. Γεγονός είναι πως οι πρώτες

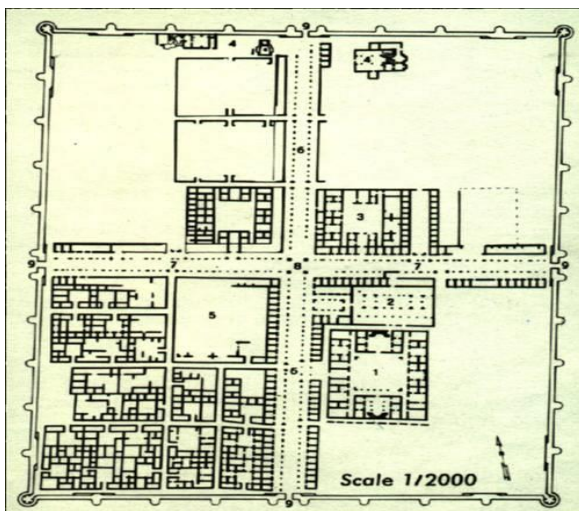

ιδιωτικές Ισλαμικές κτιριακές εγκαταστάσεις μπάνιων μοιράζονταν πιο πολλά κοινά στοιχεία με τα μεγαλοπρεπή Ρωμαϊκά λουτρά από ότι αργότερα. Κατά την Ισλαμική περίοδο οι φαρδιοί δρόμοι των Ελληνοπρεπών πόλεων της Συρίας π.χ Χαλέπιο, Δαμασκός, Hims θα καλυφθούν σταδιακά με σπίτια, μία διαδικασία που είχε αρχίσει ήδη από το τέλος του Βυζαντινού 6^{ου} αιώνα. Για τους Μουσουλμάνους οι δημόσιοι δρόμοι δεν έπρεπε να ξεπερνούν τα 3 μέτρα πλάτος. Οι ευρύχωρες ανοιχτές αγορές σταδιακά παραμελήθηκαν και η εμπορική κίνησης μεταφέρθηκε στους στενούς και πολύβουους δρόμους γύρω από το τζαμί. Το Τζαμί λοιπόν όχι μόνο αντικατέστησε τις Εκκλησίες ως το μόνο δημόσιο Ισλαμικό κτήριο αλλά κατά ένα μεγάλο μέρος απορρόφησε τις εμπορικές δραστηριότητες. Στις αρχές του 8^{ου} αιώνα στην πόλη του Χαλεπιού, η Αγορά ενσωματώθηκε στο κεντρικό τζαμί αποτελώντας την αυλή του. Στην Δαμασκό, η αυλή του μεγάλου τζαμιού αποτελεί το μοναδικό μεγάλο ανοιχτό μέρος μέσα στην πόλη, λειτουργώντας ως μοναδικό μέρος συγκέντρωσης των πιστών όπου οι επίσημες αρχές μπορούσαν να ανακοινώσουν αποφάσεις. Από οικονομικής πλευράς ήταν απαγορευτικό για τους πρώτους Χαλίφηδες να επενδύσουν σε δημόσια κτήρια πέρα από την κατασκευή των Τζαμιών, το σύστημα συλλογής φόρων στην περίοδο του Χαλιφάτου ήταν πρωτόγονο σε σχέση με το αντίστοιχο Βυζαντινό. Μόνο κατά την περίοδο της συγκεντρωτικής Αβασσικής Δυναστείας εξασφαλίστηκαν τα απαραίτητα χρήματα για κάτι τέτοιο. Ο νοητός ευθύγραμμος άξονας που ένωνε το Τζαμί με το παλάτι του κυβερνήτη αποτέλεσε βάση αναφοράς για την παραπέρα χάραξη και διευθέτηση των δρόμων. Ο προσανατολισμός των Τζαμιών ήταν σε όλες τις περιπτώσεις ο ίδιος με κατεύθυνση προς την πόλη της Μέκκας. Η παραμέληση των ανοιχτών αγορών προς όφελος των πολυδαίδαλων αγορών στα πλάγια των στενών δρόμων ερμηνεύεται και από ένα άλλο γεγονός που έχει να κάνει την καθεαυτή φύση του Ισλάμ. Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως το Ισλάμ είναι μία θρησκεία εμπόρων (Μωάμεθ, Χαλίφης Abu Bakr κλπ) και όχι μία θρησκεία αντιδραστικής απόγνωσης προς την Ρωμαϊκή εξουσία όπως ήταν το κίνημα του Χριστιανισμού. Στην καρδιά του Κορανίου βρίσκονταν η εμπορική συναλλαγή και η ηθική των караβανιών, για τον ισλαμιστή το εμπόριο κατατάσσονταν στην κορυφή των κοινωνικών και πολιτικών αξιών. Αντίθετα η Κλασσική πόλη δεν δημιουργήθηκε εξ αρχής για να εξυπηρετεί αποκλειστικά εμπορικές δραστηριότητες αλλά δημιουργήθηκε για να στεγάζει τις άρχουσες διοικητικές τάξεις που όριζαν την πολιτική ζωή. Δεν είχαν στον πυρήνα τους εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα αλλά πολιτική λειτουργία. Ο πλούτος των Κλασσικών πόλεων προέρχονταν κυρίως από την φορολογία των τριγύρω γαιών, δεν εξαρτιόνταν από τις άμεσες ανταλλαγές προϊόντων στο αστικό τους περιβάλλον. Εξάλλου οι ανταλλαγές αγαθών μπορούσαν κάλλιστα να λάβουν χώρα και σε περιοχές έξω από την περιφέρεια των πόλεων, ύστερα έμποροι μπορούσαν να φέρνουν τα προϊόντα στην πόλη για να τα πουλήσουν. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η αστική τάξη των Κλασσικών δεν μπορούσε να δει τους εμπόρους ως μία τάξη ισάξια τους, και για αυτό η επιρροή των εμπόρων πάνω σε θέματα πολιτικής και διακυβέρνησης ήταν πάντα περιορισμένη. Στον αντίποδα, το Ισλάμ θα μετατρέψει την πόλη σε ένα τεράστιο παζάρι και η εμπορική ανταλλαγή θα γίνει το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής, ενώ ο έμπορος θα χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης. Το κέντρο των πόλεων γέμισε με μικρά μαγαζιά στα πλαϊνά στενών δρόμων εξυπηρετώντας αποκλειστικά την άρχουσα εμπορική τάξη και τις εμπορικές ανάγκες. Μπροστά στις πίεση των εμπορικών δραστηριοτήτων κάθε Κλασσική αισθητική χωροταξική απαίτηση υποχώρησε, η ανταλλαγή αγαθών αποδείχθηκε πιο σημαντική από την ύπαρξη δημοσίων κτηρίων. Δεν είναι τυχαίο πως όλοι οι Μουσουλμάνοι περιηγητές τα δύο πρώτα πράγματα που περιγράφουν όταν εισέρχονται σε μία Ισλαμική πόλη ήταν το Τζαμί και η αγορά γύρω από αυτό.

Ένα ακόμη στοιχείο που επιτέλεσε στην μετατροπή των κλασικών πόλεων σε καθαρά πολεοδομικά άναρχες πόλεις ήταν ότι στο Ισλαμικό δίκαιο δεν υπάρχει ο νομικός διαχωρισμός μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου. Αν και στις Ελληνορωμαϊκές πόλεις δεν υπήρχε μία συγκεκριμένη κρατική αρχή που να ορίζει το δημόσιο έδαφος από το ιδιωτικό ωστόσο η όλη αισθητική των πόλεων προστατεύονταν δηλ. δεν επέτρεπε χτίσιμο ιδιωτικών χτισμάτων που θα έβλαπταν την συνολική καλαισθησία και εμφάνιση της. Στο Ισλάμ, αυτός ο διαχωρισμός δεν υπάρχει αφού ο μόνος δημόσιος χώρος ήταν το Τζαμί. Οι Μουσουλμάνοι μπορούσαν να χτίσουν οπουδήποτε, σε εγκαταλελειμμένα δημόσια κτήρια, σε δρόμους, σε πλατείες, σε παγανιστικούς ναούς κλπ. χωρίς να ρωτήσουν, η μόνη βασική δέσμευση ήταν να μην ενοχλήσουν τους διπλανούς τους. Σε περίπτωση αντιδικίας την λύση έδινε ο θρησκευτικός δικαστής, ο Qadi, ο οποίος βέβαια δεν ήταν αρχιτέκτονας αλλά προσπαθούσε να βρει μία συμβιβαστική λύση αναφορικά με εδαφικές διεκδικήσεις. Η φυγή της Ελληνικής και Ελληνόφωνης αριστοκρατίας των Συριακών και Αιγυπτιακών πόλεων από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα περιόρισε ακόμα περισσότερο την απαίτηση για κανονικότητα στην αστική πολεοδομία. Όλες οι διοικητικές λειτουργίες και τα κέντρα αποφάσεων πέρασαν στους Άραβες.

Εντύπωση προκαλούν ορισμένες Αραβικές και Περσικές πόλεις οι οποίες χτίστηκαν εξ'αρχής με βάση κλασικά πολεοδομικά πρότυπα. Για παράδειγμα η ορθογώνια περιτειχισμένη τετράπυλη πόλη Anjar, κατασκευασμένη από τον Χαλίφη Al-Walid bin AbdulMalek στις αρχές του 8^{ου} αιώνα, στο νότια της Ηλιούπολης (Baalbak). Η πόλη διέθετε δύο κάθετους δρόμους, πλάτους 20 μέτρων, ο καθένας από αυτούς ένωνε τις δύο αντικρινές πύλες ενώ οι δρόμοι τέμονταν στην μέση της απόστασης. Στο σημείο τομής ορθώνονταν ένα τετράπυλο ενώ αριστερά και δεξιά των δρόμων έχουν καταμετρηθεί περίπου στα 600 μαγαζιά τα οποία στεγάζονταν σε Ελληνιστικού τύπου στοές. Η μεγάλη Αβάσσιχη πόλη Σαμάρρα (Samarra) στο σημερινό Ιράκ χτισμένη στο πρώτο μισό του 9^{ου} αιώνα, μεταξύ Βαγδάτης και Tigris επίσης παρουσίαζε παρόμοια ρυμοτομία.

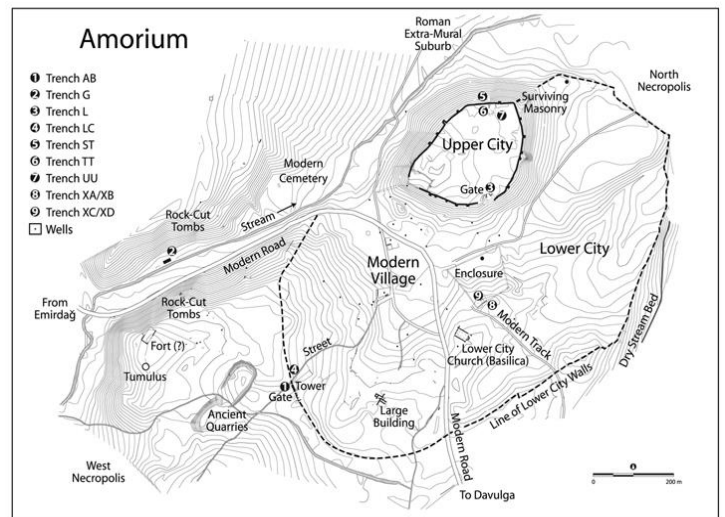
Το πέρασμα από την κλασική πόλη στην πόλη ανατολικού τύπου (Medina) δεν θα πρέπει να θεωρείται πως έγινε απότομα από την μία ημέρα στην άλλη, αντίθετα ήταν μία μακροχρόνια μεταβολή και εξέλιξη η οποία κράτησε τουλάχιστον 4 αιώνες. Πολλοί και διάφοροι παράγοντες σε διάφορους συνδυασμούς ανά περίοδο και τόπο, επέδραμαν στην παραπάνω αργή μεταμόρφωση. Ας μην ξεχνάμε πως οι πόλεις που κατέκτησαν οι Άραβες στα μέσα του 7^{ου} αιώνα απείχαν χρονικά περίπου 8 αιώνες από την ημέρα θεμελίωσης τους, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν δομικές και λειτουργικές διαφοροποιήσεις από τα αρχαία κλασικά αρχέτυπα τους. Οι νέοι ιδιοκτήτες σε πολλές περιπτώσεις απλώς ακολούθησαν πολεοδομικές τάσεις οι οποίες ανιχνεύονται για πρώτη φορά στους Βυζαντινούς αιώνες (5^{ος} -6^{ος} αιώνας).

Πολεοδομικό σχέδιο της νεόχτιστης Αραβικής πόλης Anjar. Δύο φαρδίοι δρόμοι τέμονται στο μέσο το οποίο καταλαμβάνεται από ένα Τετράπυλο. Η τεχνοτροπία χτισίματος των παλατιών και των θερμών λουτρών και γενικότερα οι πολεοδομικές υποδομές είναι επηρεασμένα από Ελληνιστική και Ρωμαϊκή τεχνοτροπία. Αδιαμφισβήτητο Ρωμαϊκό πολεοδομικό στοιχείο αποτελεί το τετράγωνο σχήμα του εξωτερικού αμυντικού περιβόλου το οποίο ακολουθεί τον συνήθη σχεδιασμό των

Ρωμαϊκών στρατοπέδων. Άλλο στοιχείο είναι η ύπαρξη δύο κυρίων δρόμων που διασχίζουν το εσωτερικό της πόλης και τέμνονται στο κέντρο. Ο κύριος δρόμος με κατεύθυνση Βορράς –Νότος αντιστοιχεί στον Cargo Maximus ενώ ο κάθετος κύριος δρόμος αντιστοιχεί στο Decumanus maximus.

1) Παλάτι 2) Τζαμί 3) Δεύτερο παλάτι 4) Δημόσιο Τζαμί και Λουτρό 5) Ανοιχτή πλατεία 6) Cardo Maximus περιτριγυρισμένο με στοές 7) Decumanus Maximus περιτριγυρισμένο με στοές 8) Τετράστιλο χτισμένο στα Ελληνιστικά πρότυπα 9) Τετράγωνο περιμετρικό αμυντικό τείχος (ομοιότητα με παραδοσιακό Ρωμαϊκό στρατόπεδο)

Δεξιά εικόνα: Η πολιορκία του Αμορίου από τους Άραβες το 838 από τον Αββάση χαλίφη al-Mu'tassim όπως αποτυπώθηκε στο χειρόγραφο του Σκυλιτζή. Το 644 η πόλη θα δεχθεί την πρώτη Αραβική επίθεση, το 668 την δεύτερη, το 883 την τρίτη κατά σειρά, την τέταρτη το 931 από τον Εμίρη της Ταρσού. Το 1116 το Αμόριον θα περάσει τελεσίδικα στα χέρια των Σελτζούκων. Αριστερή εικόνα: Τοπογραφικό της πόλης του Αμορίου όπως θα πρέπει να ήταν τον 10-11^ο αιώνα (σύμφωνα με τοπογραφική μελέτη του S. Aydal)